

Iz domače zgodovine.

Piše **Ivan Vrhovec.**

Razbojniki na Kranjskem.

I.

početkom XVIII. stoletja so se na Kranjskem razbojniki pokazali v tolikem številu, kakor še nikoli. Bržkone je bil ta neveseli prikaz nasledek nad 200 let trajajočih turških vojsk. Leta 1699. sta sklenila cesar in sultan mir, toda sklenili ga niso tudi turški razbojniki na naših mejah, že nekaj sto let vajeni morjenja, požiganja in divjanja. Do tega, kar sta se cesarja dogovorila v Karlovcih, bilo je turškim harambašem kaj malo. Kàr hipcem, kakor bi bil odrezal, ni mogel nastati mir med haramijami in martalozi, dvema sovražnikoma, ki sta se črtila kakor živa vruga.

Haramije so bile krščanske čete v granici, hrvaški prostovoljci v cesarski službi. Bili so izvrstni vojaki, Valvasor pravi, da so bili v krščanski vojski to, kar janičarji v turški. Med njimi in martalozi, turškimi razbojniki, je bil večen boj tudi takrat, ko sta cesarja za nekaj časa odložila orožje. Življenje tistih, ki so služili v haramijah, bilo je težavno, nevarno in vrhu tega slabo plačevano, a haramijci bi ga ne bili zamenili za nobeno drugo, še takó prijetno. — Martalozi so bili bosenski razbojniki. Prihajali so čez mejo očito, pa tudi skrivaj in različno preoblečeni. Umeli so več jezikov ter se potikali po gozdéh, kjer so poznali pota in steze kakor domači ljudjé. Odnášali so, kar so dobili, stregli so kaj radi po otrocih, ki so jih jemali materam tudi kàr iz zibelk.¹⁾

Nikoli morebiti se nista dva sovražnika črtila bolj nego haramijci in martalozi. Prizanašanja niso poznali nì jedni nì drugi, kar ni odneslo petá, obležalo je vselej vse na mestu.

Naravno je, da mir, sklenjen v Karlovcih, ni kàr hipoma zadušil tega sovraštva. Izcimilo se je iz njega razbojništvo, ki je ob mejah trajalo vse XVIII. stoletje. Slabi vzgledi turških razbojnikov so izvabljal polagoma v razbojniške čete tudi krščanske potepuhe, katerim iz tega ali ónega vzroka ni bilo več izhajati med poštenimi ljudmí. Takó se je zgodilo, da so sredi XVIII. stoletja imele vse tri strani kranjske

¹⁾ Valvasor XII. p. 49.

dežele svoje razbojnike: Gorenjska rokovnjače, Dolenjska bosenske razbojnike, Notranjska pa razbojnike iz Benečanskega Primorja.

V prvi polovici XVIII. stoletja so prihajali na Kranjsko sešobno bosenski razbojniki. Trpeli so od njih zlasti kraji tostran in ónostran Gorjancev. Najdrznejši napad so zvršili dne 29. julija 1726. leta, ko so napadli bogati in dobro utrjeni kostanjeviški samostan na vznožji Gorjancev. Brezskrbni menihi niso bili kár nič pripravljeni na napad, sicer bi se ne bilo zgodilo, kar se je. Nezadržani so prilomastili razbojniki v samostan, potolkli dva ali tri menihe, mnogo pa jih ranili ali drugače poškodovali. Ustavljaj se jim ni nihče, razven samostanskega lovca, ki je ustrelil dva razbojnika. Opat in menihi so se poskrili, kamor se je kdo utegnil, in razbojniki so gospodarili v samostanu, kakor se jim je zdelo. Izpraznili so 25 sob ter pobrali iz njih in naložili na vozove, kar so zajeli, zlatnino in srebrnino, ure, puške, perilo, platno in druge take stvari. Česar niso mogli ali hoteli vzeti s seboj, razbili so in polomili do dobra. Odnegli so tudi ustreljena tovariša in ju zagrebli nedaleč od samostana. Iz opreznosti pa so jima odrezali glavo ter ju vzeli s seboj.¹⁾

Nastopni dan so udarili na jezuvite v Pletrijah, samostanu med Kostanjevico in Šent Jernejem. Tukaj pa jim je spodletelo. Posvarjeni po dogodkih, ki so se zvršili v sosednem kostanjeviškem samostanu, bili so se jezuitje dobro oborožili in zavarovali. Razbojniki so odšli, ne da bi bili kaj opravili; oplenili pa so vas Javorovico pri Šent Jerneji in se čez Sv. Goro vrhu Gorjancev umeknili domov.²⁾

Ta drzni napad je napravil v deželi mnogo hrupa, zakaj kostanjeviški samostan je bil za setiškim najbogatejši in je za njim najbolj slul v deželi. Pozvedavali so pò razbojnikih po vsi deželi, toda počasno, kakor je bila navada v XVIII. stoletji. Razbojniki bi bili lahko od starosti pomrli, predno bi jim bili prišli na sled.

Vicedom, cesarjev namestnik, je bil pač mož na svojem mestu, toda drugi, prav tisti, ki jim je bila priporočena varnost deželnih mej, niso storili ničesar. Vicedom ni čakal, kaj mu poroči kostanjeviški opat, ampak je ukazal prebivalcem vseh dolenjskih mest tistega kraja, Metličanom, Novomeščanom in Črnomaljcem, naj se oborožé ter razbojnike prestrežejo, če le mogoče. Jednako povelje je poslal generalu v Karlovec in poveljniku v Žumberk na hrvaški meji. Toda ker prav ta dva nista storila ničesar, odnagli so razbojniki peté. Brez skrbi, razgrajaje in popolnoma vinjeni, vozili so po veliki cesti in o belem

¹⁾ Illirisches Blatt 1840.

²⁾ Ibid. in vicedomski arhiv v Rudolfinu,

dnevi svoj bogati plen iz dežele. Takó slabo je bilo takrat preskrbeno za javno varnost!

O tem, kakó so razbojniki odhajali iz dežele, poročal je cesarju vicedom sam. Zvedel je to od črnomaljskega mestnega sodnika. Skozi Črnomelj so šli razbojniki dné 2. avgusta, torej četrty dan po napadu! Svoj plen so naložili na konje in vozove. Po sodnikovih mislih so bili domá iz Dalmacije, iz Boke Kotorske, ki je bila takrat še v benečanski oblasti. Oboroženi so bili z dolgimi noži, sabljami in puškami. Črnomaljec jih ni nihče ustavljal, dasi bi jih bili brez težave polovili in povezali, zakaj razbojniki — bilo jih je kakih 30 — bili so takó pijani, da bi bili lože stali na glavi nego na nogah. Toda Črnomaljci so menili, da so to graničarji, cesarski vojaki, ki peljejo strelivo, hrano, vojaško opravo in druge take potrebščine v granico, kar se je prigodilo že večkrat. Iz tega pa tudi posnêmi, kakšen je bil vojak tedanjega časa, da ga ni bilo ločiti od razbojnika! Nekaj dnij zatem so Črnomaljci pač zvedeli, kakšna je bila ta družba, a bilo je že prepozno.

Seveda, črnomaljski mestni sodnik ni mogel vedeti, odkod so prišli razbojniki, on je le ugibal takó. Verjetna pa je bila njegova trditev venderle, zakaj vicedom je v svojem poročilu do cesarja nasvetoval, naj bi se obrnili do benečanske vlade ter jo naprosili, naj prime to razbojniško četo ter jo vtakne v ječo, drugim v svarilen vzgled. Iz tega vidimo, da je bila Boka Kotorska razvpita zaradi razbojnikov. Vicedom je vedel celó za imena najbolj razvpitih razbojnikov ter priporočal zapreti nekega N. Novakoviča, ki je bil kaki dve leti prej planil s svojo razbojniško četo na Turško ter imenitnemu Turku ugrabil nevesto in 10.000 goldinarjev v zlatu. Vicedom je ugibal, da kostanjeviškega samostana ni napadel nihče drug nego ta Novakovič.

Ali tudi cistercijanci v Kostanjevici so pritiskali na to, da bi se stvar dognala, in so zvrčali vso krivdo zaradi prebite nesreče na grofa Petazzija, poveljnika v Žumberku, češ, da je za varnost na meji odgovoren najprej on. Vzpričo veljave in vpliva kostanjeviških menihov — bili so večinoma plemiči iz najimenitnejših rodov kranjskih in koroških — ni se dala stvar lahko potlačiti. Vrtali so in vrtali, dokler niso Petazzija poklicali na odgovor. Preiskava je dognala, da so razbojniki ob vsi meji prav izvrstno urejeni, da v razbojniških četah ni samó Turkov, ampak da so v njih tudi Dalmatinci in Hrvatje, da imajo zvezo celó z Žumberčani in graničarskimi vojaki. Dognali so celó to, kateri harambaša je napadel Kostanjevico, nekov Hasan

Bišič, na Kranjskem že znan izza prejšnjih napadov (na Ruprč vrh). Ali takrat, ko se je to zvedelo, bil je Bišič že mrtev.¹⁾

Preiskava je trajala še nekaj časa, kaj izdatnega se pa venderle ni ukrenilo proti razbojnikom, zakaj štiri leta pozneje (leta 1740.) so že zopet udarili čez mejo. Sicer so jih graničarji odgnali, jednega razbojnikov, nekega Janka Ravnoviča celó težko ranjenega ujeli in — kakor pravi poročilo — še živega obesili, vender kaže ves dogodek, da so bili graničarski poveljniki malomarni ljudjé. Razbojniška tolpa, kateri je pripadal Ravnovič, pritepla se je bila namreč celó iz Banata! Notranje-avstrijska vlada je po pravici zmajevala z glavo ter dejala, da si ne more misliti, kakó je bilo mogoče, da so se razbojniki prikradli skozi toliko straž do kranjske meje. — In res, da je skoro neumevno!

Marija Terezija je zatirala razbojnike prav odločno, in več let ni bilo slišati o njih. Ščasoma in proti koncu nje vlade pa so se polagoma osrčili, in poskusil je sedaj ta sedaj óni drzni harambaša s svojimi ljudmi predreti vojaški kordon ter prilomastiti čez mejo.

Takó je n. pr. leta 1771. poročal bukarski poveljnik Miha Mikulič o namerjanem takem napadu. Zvedel je to od ličanskega poveljnika v Gospiči. Ta mu je uradno naznanil, da se pripravlja razbojniška turška tolpa za napad na Kranjsko. Štetu utegne kakih 17 glav in namerja priti v Istro in na Kranjsko.

Štiri leta pozneje, leta 1775. avgusta meseca, je oznanil ogulinski poveljnik vsem gosposkam ob meji, da se harambaša Bulič, znani bosenski razbojnik, pripravlja za napad na Kranjsko; zbranih ima kakih 24 razbojnikov. Dotične gosposke naj torej pazijo, da jih Bulič ne iznadeje.

Ali kakor se mi vidi, iznenadejal jih je venderle, zakaj dné 4. septembra tistega leta je prilomastila razbojniška četa čez Kolpo ter oplenila Reinthal in Mozelj na Kočevskem. Če je bila Buličeva, ne vem, in tega tudi najbrže ni vedel sam poveljnik vojaškega kordona na Kranjskem. Vedel pa tudi ni marsičesa drugega, celó niti tega ne, kje je Kostel in kje Mozelj, kar dokazuje njega zmedeni »Avisozettel«: »Den 11. September früh 1775 um . . . Uhr ist eine Rauberbande bestehend in . . . Köpfe bewaffneter Männer bei dem Dorf Reinthal im Gottscheer Distrikt nahend an Mösel eingebrochen, welche sich nach Mahova vas in der Waldung, nahend an dem Schloss Kostel gewendet und nach Ausraubung obigen Dörfer und verübter Schaden durch Serežaner-Militairmannschaft verfolgt worden. —

¹⁾ Vicedomski arhiv.

Es werden also alle Inwohner gewarnt, auf ihrer Hut zu sein.
Actum zu Mercopail den 11. September 1775. —

Der Bote ist abgegangen um 11^{1/2} Uhr nachts und hat seinen Weg bis Fuccina in 3 Stunden zu machen. Franz X. Wautschmann, Colonie-Inspector.«

Mahove vasi ni, pač pa je Mačkova vas blizu Kočevja, poldrugo uro oddaljeno, ne pa pri Kostelu! Kaj so utegnili dotičniki, ki jim je bilo to naznanilo poslano, posneti samó iz njega?

Toda pustimo to! Sosebno je šlo razbojništvo zopet v cvet, ko je cesar Jožef II. v zvezi s rusko carico Katarino II. pričel leta 1787. vojsko s Turki. Razbojnikmi so prihajali sedaj na Kranjsko od juga, iz benečanske Istre in iz Dalmacije. »Laibacher Zeitung« vé v letih 1787. do 1790. pripovedovati marsikaj o njih.

Jeseni leta 1787. so gorenjski kmetje ujeli v Stražišči pri Kranji osem razbojnikov, o katerih se je pravilo, da so se priklatili z Benečanskega. Odvedli so jih v Ljubljano dobro oboroženi kranjski meščani. Le malo dnij zatem se je prikazala nova razbojniška četa pri Dobravi zraven Ljubljane. Ko so kmetje zvedeli zanjo, šlo jih je kakih sto nanjo. Ker pa so bili neoboroženi, razbojnikov niso mogli poloviti. Razbojnikmi so se umeknili v škofjeloške gozde. Kmetje so pravili, da so bili Benečani ter da so najbrže prišli otimat svoje ujete tovariše. Ali prišli so prepozno, ti so bili takrat že v Ljubljani.¹⁾

In zopet le malo dnij pozneje se je čulo o razbojnikih, ki so na Notranjskem, v Zagorji, baronovki Lazzarinijevi napadli grad Jablanico.

Iz notranjskih gozdov je bilo takrat vsak čas čuti kaj o razbojnikih; prihajali pa so tudi prav blizu Ljubljane ter se potikali po logaških in vrhniških hribih. Ljudje so bili v največjem strahu. Priča temu je ta-le dogodek: Notranjski graščak si je omislil zvon, da bi zvonil ž njim, kadar bi začutil razbojnikmi v obližji. Na zvonov glas bi pritekli podložni kmetje na pomoč ter mu jih odgnali. — Ko so razbojnikmi skoro potem res prišli, zvonili so sicer v gradu na vso moč, toda kmetov ni bilo nobenega. Seveda, pokaj pa naj bi bili prišli praznih rok in kaj naj bi opravili brez orožja proti dobro oboroženi sodrgi? — Hudomušen prijatelj, kateremu je graščak pripovedoval, kaj se je zgodilo, nasvetoval mu je, naj za prihodnje napravi také-le: Razglasiti naj dá kmetom: Kadar se začuje óni zvon, tedaj je to znamenje, da ima graščak zanje vedro vina pripravljenega. Prvič naj ga jim res dá, potem pa naj ne zvoní več, razven če bi se razbojnikmi res pokazali.

¹⁾ Laibacher Ztg. 1. c.

Ali je ta pomoček kaj izdal, »Laibacher Zeitung« ni povedala.

Da pa ima strah res velike oči in da več vidi, nego je res, pokazalo se je tudi takrat časih. — Leta 1787. je »Laibacherica« v 30. številki prinesla novico, da so našli v gozdu med Logatcem in Vrhniko italijanskega grofa grdo razmesarjenega. Prinesli so ga v ljubljansko bolnico, kjer je skoro potem umrl. Ali že v 32. številki je preklicala to novico. Toda uredniki tedanjih časov niso preklicavali še takó veselo, kakor se godí to dandanes. Dementiji so bili takrat še neprijetna stvar, in le pogledjte ga ubogega urednika, kakó se je zviljal: »Ker se je pokazalo, da stvar ni bila taka, kakor smo jo poročali, zató jo očito preklicujemo »und wollen nun auch (den Grafen) an den Homoroiden (!) eines natürlichen Todes sterben lassen«. Tega pa časopis vender nikomur neče natveziti, da razbojnikov tam (namreč v logaških in vrhniških gozdih) ni, seveda, sicer ne bi se razpisavala darila na njih glave. Pri prvem stavku je ubogega urednika gotovo tiščal trd palec, ki mu je izsilil dementi iz peresa; zató pa se je odskochoval v drugem stavku.

In res so bili razbojniki v ondotnih gozdéh, to se je pokazalo skoro potem. Leta 1788. je imela »Laibacherica« večkrat priliko poročati o njih; celó to je lahko pravila svojim čitateljem, da so prihajali z Benečanskega, iz Istre in Dalmacije ter grdo strašili po Notranjskem. Da jih razkropí, prisiljena je bila vlada pošiljati vojaške pikete sosebno v debele gozde pri Planini. Ujeli sicer niso nobenega, a razpršili so jih vsaj.

O priliki sta se dva taka razpršena razbojnika otela v gozd pri Lipljah. Ali tukaj so ju izteknili pastirji. Ker je bilo za razbojniške glave obljubljenih po 50 cekinov darila, sklenili so jih pastirji zaslužiti. Ob najstih ponoči so izvabili razbojnika v gostilno v Lipljah; dejali so jima, da imajo tam pripravljeno dobro večerjo. Sosebno premeteno nastavljena ta past ni bila, a razbojnika, bržkone že zeló sestradana, šla sta vender vanjo. Šla sta s pastirji. Komaj pa posedejo okolo miz, nastane zunaj okolo hiše velik hrušč in trušč; s pastirji dogovorjeni kmetje prideró v gostilno ter napadejo razbojnika. Jdnega so takó pretepli, da je za malo časa umrl, drugemu, silno velikemu in močnemu človeku, pa so bili komaj komaj kos, najsi jih je šlo čez 20 nanj. Toliko da jim ni ušel.

Naslednje leto 1789. so se prikazali razbojniki iz nova ter napadali potnike, potujoče v Trst. Proti koncu leta 1789. je poročala »Laibacherica«, da prihajajo z Dolenjskega in Notranjskega jako neprijetna poročila. Strašanska razbojniška tolpa, »zusammengestellt aus

einer Legion irdischer Teufel der verschiedensten Nationen« — med njimi so tudi dosluženi Črnogorci — vznemirja vso mejo. In tudi naslednjega leta tožbe niso prestale. Dne 9. maja leta 1790. so za Čiče preoblečeni razbojniki napadli brezoviškega župnika. Skoro potem sta se pri Borovnici, torej prav blizu Ljubljane, prikazali celó dve razbojniški tolpi. Jedna izmed njiju je napadla Borovnico, ko so bili kmetje pri procesiji. Ali poskus jim je spodletel, kmetje so razbojnike polovili in jih povezane privedli v Ljubljano.

Razbojniki so bili silno predrzni ter so ukrenili časih kàj takega, da se je ljudém zdelo, kakor bi bili v zvezi z domačini. In res so leta 1787. takega zločina obdolžili uradnika pri carinski gosposki na Vrhniki. Toda preiskava je dognala, da je bil nedolžen. Njega obrekovalce je zadela huda kazen; pograbili so jih ter jih odvedli v Lvov, kjer se z drugimi zločinci vred pométali lvovske ulice. Prišli so jim na hrbet tablice z nemškim in poljskim napisom, da so krive priče, »falsche Zeugnisaussteller.«

Tobija Gruber pripoveduje v svoji knjigi »Briefe hygrographischen Inhalts«, da je ob njegovem času po notranjskih gozdih razbojnikov kàr mrgolelo. Bilo jih je toliko, da so gosposke samó zaradi njih dale izsekati gozde med Vrhniko in Postojino.

Tudi slavnoznani Hacquet, ki je rad peš lazil po hribih in samotah, vedel je pripovedovati o razbojnikih. V I. zvezku svoje »Oryctographie« str. 245. pripoveduje: Ko je prišel na Babino polje in Babino polico, pravili so mu, da se je teden dnij prej raznesel ondu glas o dveh harambašah, ki sta s svojimi razbojniki udarila čez kordon na Kranjsko. Na Snežniku so imeli svoje zbirališče, in ljudje so se bali, da ne bi prišli tudi v Babino polje. Bali so se tembolj, ker zaradi turške vojske takrat ni bilo nič vojakov v deželi. Toda srčnega učenjaka to pripovedovanje ni kàr nič zmotilo v njega iztikanji po hribih. Dejal je: »Potnikom razbojniki ne storé ničesar, vzemó jim le denar, ki ga imajo. Mene pa se tega blagá po navadi ne drží dosti. Razbojniki se proti potnim ljudém nosijo celó velikodušno, takó da se jim dotičniki ne morejo prečuditi. Grdo pa res počenjajo s tistimi, na katere so nakanill in ki jih primejo na njih doméh. Tedaj si ne morejo izmisliti dovolj muk, da izsilijo denar iz ljudij. Takó divji pa venderle niso, kakor se govori o njih. Meni se vidi, da ne počenjajo prav nič gršega nego sovražnik, ki pride v premagano deželo.«

Hacquetu se res ni pripetilo na Snežniku nič neprijetnega, bržkone pa le zató ne, ker ga razbojniki niso srečali.

(Dalje prihodnjič.)

Iz domače zgodovine.

Piše Ivan Vrhovec.

Razbojniki na Kranjskem.¹⁾

I.

(Dalje.)

akšen strah so delali razbojniki, o tem pričaj neki dogodek, ki se je vršil leta 1788. ali 1789. ter je zabeležen v kroniki novomeškega frančiškanskega samostana.²⁾ Nekega večera potrka na vrata trebanjskega župnišča nekdo prav trdo, in ko župnik vpraša, kedo da je, čuje, da so razbojniki! Ta krepki in hrvaško naglašeni odgovor je ubozega župnika tako prestrašil, da je planil skozi druga vrata na hodnik in po hodniku dalje do malega okenca, kjer se je spustil na tla. Toda niso bili razbojniki, ampak dober prijatelj župnikov je bil, neki stotnik, ki je spotoma domov na Hrvaško obiskal svojega tovariša izza mladih let. Ker pa je bil najbrže dovtipnež, kakeršnih je veliko na svetu, namreč jeden tistih, ki dosežejo s svojimi dovtipi ravno nasprotni uspeh, nego ga nameravajo, pošalil se je s svojim dobrim prijateljem na ta ne posebno duhoviti način. Dogodek sam na sebi res ni vreden, da se zabeleži, toda bodi v dokaz, kako se je ljudstvo balo takrat razbojnikov, in koliko se jih je klatilo po deželi.

Celo bujno pa je razbojništvo pognalo v klasje, ko so se proti koncu minolega stoletja pričele hude francoske vojne. Izpremenilo pa se je nekaj v značaju razbojništva. Razbojniške tolpe za francoskih vojen so se stepale iz drugačne sodrge, kakor v prejšnjih časih. Pač se je priklatila res še časih kaka turška druhal iz Bosne čez kranjsko mejo; vender so se razbojniške čete popolnjevale po največ z vojaškimi begunci. Bili so taki, ki so bežali pred vojaško suknjo, bodi si, da so jo že nosili in ji ušli, bodi si, da jim je šele pretila ta nevarnost. Morebiti, da so bili ti ubežniki izprva sicer pošteni ljudje, da je bila njih vest sicer čista; toda ker niso smeli bivati mej drugimi poštenimi ljudmi ter si niso mogli pošteno služiti svojega kruhka, umikali so se v gozde in samote, kjer jih je prilika sčasoma seveda največkrat potisnila na pot pregreh in zločinstva.

¹⁾ Moj kolega g. L. Pintar me je opozoril, da je pri — sicer popolnoma razločno pisani — »Mahovi vasi« preje misliti na »Muhovo« ali »Muho vas« = Ob. Fliegendorf, nego na »Mačkovo vas« pri Kočevju.

²⁾ Chronicon Rudolfswertense III. t.

Toda zraven teh pa je bilo tudi dosti prave sodrge, ljudij, kakeršnih se ni manjkalo nikoli noben čas, zločincev, katere je gnala huda vest iz družbe poštenih ljudij, tatov, morilcev, tihotapcev in sploh potepuhov, katerim je mrzelo pošteno delo in pošteno življenje sploh.

Francoske vojne, nemirni časi so jim hodili pri tem poslu prav zelo v prilog, in dalj ko so vojske trajale, in bolj ko je bila vojna sreča Avstrijcem nemila, bolj so se razbojniki množili. Kaj je pomagalo, da so oblastva obetala po 100 gld. za vsacega tolovaja, ki ga jim izroče bodi si živega, bodi si mrtvega! Posebno na Notranjskem se jih kar niso mogli ubraniti; takrat najbrže so napravili one »Räuber-comando«, stražne postaje, katerih razvaline se vidijo po Notranjskem še sedaj tu pa tam. Leta 1808. je bila avstrijska vlada prisiljena povišati darilo od 100 na 300 gld. za vsacega razbojnika. Obljubila je še več: če bi se pri zasledovanju in preganjanju razbojnikov kedo ponesrečil, obljubila je njemu in njegovim ljudem primerno odškodnino. Iz tega je razvidno, da dela Dimitz IV. 315 avstrijskim oblastim krivico, ko jim očita, da niso nič storile proti razbojniški sodrgi. Storile so, kar so mogle, toda časi so bili razvitku razbojništva preveč ugodni.

Nič bolje, nego na Notranjskem, se ni godilo na Dolenjskem. Leta 1798. se je privlekla neka razbojniška tolpa iz postojnskih gozdov v gozde v novomeškem okraju ter plenila posebno pri kmetih, poleg tega pa napadala tudi popotnike in voznike po cestah. Isto leto, pripoveduje Vodnik¹⁾ v svojih »Novicah«, so obesili v Ljubljani štiri razbojnike, pet drugih so imeli pa še zaprtih.

Na Dolenjskem je največ trpela Bela krajina, čeprav je bilo v Karlovcu nastanjeno vojaško poveljništvo z generalom na čelu, in če prav je dal general nekaterikrat pretakniti karlovške gozde po razbojnikih. Toda tudi to stran Gorjancev, posebno v novomeškem okrožju ni bilo dosti boljše. Leta 1808. in 1809. so prihajale okrožnemu glavarju novomeškemu vedno bolj pogosto tožbe o razbojnikih. Junija meseca leta 1809. se je klatilo celo več tacih tolpa po Dolenjskem. Nekateri so bile ljudem znane, to se pravi, vedeli so vsaj, kakšni ljudje da so v tej sodrgi, ali domačini ali tujci. Tako so poročali na pr. o neki tolpi, da se oborožena potika že čez leto dnij po Suhi krajini, odkoder udarja sedaj na to, sedaj na ono stran. Nekaj teh razbojnikov so bili dobili o priliki že v pest, in kazalo je, kakor bi se bila tolpa že razšla, pa se ni, ampak se je začela znova prikazovati. »Res šteje sedaj«, poročali so novomeškemu okrožnemu glavarju, še

¹⁾ Vodnikovi zbrani spisi str. 156 in 159.)

le 7 ali 8 glav, toda ima, kakor je pravim razbojniškim četam navada, že svojega glavarja, nekega zelo, zelo razupitega vojaškega begunca, Zupančka, po domače Šušteršiča.¹⁾ — Če so Zupančka poznali celo po domačem njegovem imenu, bili so ti razbojniki pač domači potepuhi.

O drugih jatah pa ljudje niso prav nič vedeli, odkod in kaj so, tako na pr. ničesar o oni, ki je leta 1809. blizu Kostanjevice odnesla nekemu kmetu celih 9740 gld.²⁾

Novomeški okrožni glavar je pridno razpošiljal do vseh oblastij svojega okrožja ostre ukaze, naj preže na razbojnike ter naj postopajo ž njimi, kakor velevali zakoni.

Tako je bilo pod avstrijsko vlado. Leta 1809. pa so se Francozi polastili naših dežel. Jedna prvih skrbij jim je bila, da iztrebijo in počistijo gozde razbojnikov in podobne jim sodrge. Vedeli pa so, da razbojnikom ne hodi nobena stvar tako v prilog, kakor strah, ki so ga imeli kmetje pred njimi. Iz strahu so jih kmetje prikrivali oblastim in jim stregli še časih v roke. Francozi so kmetom celo očitali, da delajo to iz dobičkarstva. »Pomislite!« dejal je Baselli, intendant gorénjski, »da vas brani močna roka mogočne vlade, in da se vam ni prav nič bati teh grdob; zakaj z vašo pomočjo jih bo meč pravice dohitel v kratkem času. Ako v svojih domih uživete sedaj nekaljen mir in vam ni treba biti v skrbih niti za-se, niti za svoje rodbine, niti za svoje imetje ter greste lahko brez skrbi, kamor vas kličejo opravki in vaš poklic, pripisovati vam je to srečo jedino le njega ekscelenci, generalnemu intendantu (Marmontu).«³⁾

Dne 24. marcija leta 1810. pa je izdal Marmont v Trstu poseben ukaz ter zabičil, naj se uveljavi po vseh občinah, po katerih se prikazujejo razbojniki. Sosebno nevarna je postala tržaška in reška cesta, tako nevarna, kakor še nikoli poprej. Marmont je dejal, da dobro ve, odkod da prihaja to; jedino le od tega, ker prebivalci občin, ležečih ob imenovanih cestah, podpirajo zločince. Zato je ukazal:

Prvič: store se vse ob tržaški in reški cesti ležeče občine odgovorne za vse, kar se v njih prigodi proti javni varnosti.

Drugič: občani so odgovorni popotnim ljudem za vse stvari, ki se jim vzmó s silo, ter jim jih imajo povrniti; odškodnino pa naj občani iščejo pri razbojnikih, katere naj primejo in pripeljejo pred sodišče.

¹⁾ Vormerkbuch über die vom Neustädter Kreishauptmann erflossenen Circularverordnungen v Rudolfinu, v Kostanjeviškem arhivu.

²⁾ Ibid.

³⁾ Tiskana okrožnica v Rudolfinu.

Tretjič: če se prigodi kje kako tolovajstvo ali celo kak umor, pozaprlo se bode v dotični občini, kjer se je to prigodilo, še jedenkrat toliko občanov, kolikor je bilo opljenjenih ali umorjenih. Odvedli se bodo v Trst na grad, kjer bodo sedeli pod ključem, dokler se ne dobe zločinci v pest ter se ne obsodijo.

Četrtrič: zločince bode na smrt obsojala vojaška komisija ter izobešala njih trupla na javni cesti pri vhodu v dotično občino za nedoločen čas. Prebivalci tistega kraja jih bodo šest mesecev čuvali, da ne izginejo z vešal, sicer zapadejo kazni 1000 frankov.

Petič: najvišji poveljnik vojaške divizije v ilirskih deželah in pa poveljnik generalnega štaba naj izvršita ta ukaz, naj ga dasta v ta namen tiskanega v dveh jezikih, v ilirskem in italijanskem, z lece oklicati v vsaki fari po tri nedelje zaporedoma in ga nabiti na cerkvena vrata.¹⁾

Nekaj je to ostro povelje pač izdalo, razbojništva pa tudi Francozje niso mogli popolnoma zatreti. V Ljubljani pri magistratu shranjene francoske listine pričajo jasno dovolj, da je bilo v francoski dobi tatinske in razbojniške sodrge povsod dosti, po mestih in po kmetih.

In precej po odhodu Francozov se je bilo avstrijski vladi pečati s to stvarjo. Razposlala je ukaze do županov po vsej deželi ter jih pozvala, da z vsemi silami delajo za javno varnost po cestah.²⁾

Leta 1815. se je že zopet čulo o razbojnikih. Bili so Bošnjaki, ki so preko Hrvaškega prilomastili čez Kolpo na Dolenjsko. Skrivali so se po debelih poljanskih gozdih, odkoder so več tednov udarjali na vse strani. Ko so menda tod poplenili, kar se je dalo popleniti, premaknili so se v gozd pri Daljnjih njivah (Sabeticher Wald) v črnomaljskem okraju. Namerili so na vikarja v Vrchu (Schweinberg) in so ga napadli neko noč s takim hruščem in truščem in s takim streljanjem, da se noben vaščan ni drznil priti vikarju na pomoč. Razbojniki so prestrašenega moža pozvali, naj jim odpre; ker pa tega ni hotel, streljali so skozi okna v temno sobo ter ga nekaterikrat obstrelili. Obležal je mrtev. Potem so razsekali lesene stene njegovega župnišča ter na tleh ležečemu čez 70 let staremu starčku razcepili glavo. Pobrli so vse, kar je imelo le količkaj vrednosti, ter z bogatim plenom odšli, ne da bi jih bil kedo ustavljal.³⁾

Naslednja leta se je obrnilo vender-le nekoliko na boljše. Več let ni bilo slišati o razbojnikih od nobene strani.

¹⁾ Ibid.

²⁾ Listina v Rudolfinu.

³⁾ Carniolia VI. 231.

Pokazali pa so se v velicem številu zopet leta 1827. in sicer zopet posebno na Dolenjskem, kjer so napadli zaloško grajščino (Breitenau), komaj dobro uro hoda od Novega mesta. In vendar je bival v Novem mestu takrat cel bataljon vojakov. — Razbojniki so bili prišli od vojaške granice semkaj. Sreča, da grajščaka Antona pl. Fichtenaua ni bilo doma; odnesel je bil namreč ravno takrat ves svoj denar v Ljubljano; najbrže je slutil, da ga utegnejo razbojniki poiskati. Ker denarja niso dobili, pobrali so vso zlatnino, srebernino, in kar je imelo sicer kaj vrednosti. Pri mostu v Valti vasi jih je nameraval prestreči stotnik Figner, ki je stal tam s sedmimi vojaki na straži; toda razbojniki so ga prehiteli ter še o pravem času prekoračili most. Vender se je vnel pri mostu hud boj, v katerem je padlo šest vojakov; razbojniki pa so izgubili samo enega svojih ljudi. Drugi dan so ga našli kmetje v bližnjem gozdu, kamor so ga bili njegovi tovariši zavlekli in skrili. Kmetje so ga prenesli v Novo mesto ter pokopali na Loki zraven cesarskega stolpa za smodnik. Nekaj dnij potem je prišlo iz Ljubljane povelje, naj ga odkopljejo in pošljejo njegovo glavo v Ljubljano in od tam na Dunaj.

Druzi tolovajev pa niso dobili nobenega v pest.¹⁾ Razbojnikov predrznost je postala tolika, da je naslednje leto moralo vojaško ministerstvo na Dunaju poslati v novomeški okraj 10 kompanij vojakov po 140 mož. Ob enem so sestavili posebno komisijo, ki se je imela baviti z varnostnimi napravami. — Glava tej komisiji je bil polkovnik baron Pirquet.²⁾

Toda navzlic tolikemu razstavljenemu moštvu je bilo le nekaj mesecev pozneje že potreba napraviti veliko gonjo po gozdeh vsega novomeškega okrožja. Aprila meseca je naznanilo namreč brigadno načelništvo v Karlovcu, da je mej 10. in 11. aprilom prilomastilo kacih 20 tolovajev črez bosensko mejo v vojaško granico mej Otočcem in Ogulinom ter se zasukala nekamo, pa se ne ve, kam. Novomeški sodnik naj zavoljo tega ukrene, kar je potrebno, da se prepreči kaka razbojniška namera.

Kaj tacega se je bilo pač bati, kajti razbojniška sodrga se je bila priklatila že prav tik Novega mesta. Ne vem, ali je bila tista, ki so jo bili iz Karlovca napovedali, ali kaka druga. Cesta iz Novega mesta proti Ljubljani je bila tako nevarna, da se že nihče ni upal hoditi po njej. Napravili so bili veliko gonjo od Bršlina proti Mirni

¹⁾ Chron. Rudolfsw. III.

²⁾ Listine v novomeškem arhivu.

peči in od Mirne peči proti Novemu mestu ter pretaknili ves vmes ležeči Kačji gozd ob obeh straneh državne ceste.

Ali so kaj zasačili, o tem listine ne pripovedujejo; nevarnost pak je bila vsekakor jako velika, zakaj višja gosposka je ukazala napraviti vrh Kapiteljskega hriba čuvajsko postajo (Allarmstange). Ta postaja je bila majhna z drvi in posmoljeno slamo napolnjena lesena koliba, iz katere je molel kvišku visok s posmoljeno slamo ovit drog. Slamo in les so imele preskrbevati novomeška občina in sosednje vasi: Kandija, Gotna vas, Bršlin, Kamenje in Prečina. Vsako noč je stražil pred postajo čuvaj, kateremu je bilo naročeno, naj posmoljeno slamo zažge, ko začuti kaj sumljivega.

Ta odredba je bila gotovo zelo potrebna, zakaj vsaki čas je dobil novomeški župan (takrat Oberrichter imenovan) od svoje gosposke kako naznanilo ali o že zasačenih razbojnikih, ali o kakem šele namerjanem ali pa že res zvršenem načrtu v Beli krajini in sosednjih okrajih. Človek bi pričakoval, da so Novomeščani že sebi v korist in varnost skrbeli za to, da je bila čuvajska postaja vedno dobro preskrbljena z vsem kar je bilo potrebno. Toda ni bilo takó. Zanemarili so jo popolnoma ter raznesli ves les. Okrožno glavarstvo je moralo proti jeseni leta 1828. ne jedenkrat, ampak večkrat in sicer prav ostro ukazati in je zapretilo županu celo kazen 50 goldinarjev, predno je z osmoljeno slamo oviti drog stal zopet na Kapiteljskem hribu in se je potrebni les navozil zopet tjakaj.

Te in druge varnostne naprave so razbojnike toliko ostrašile, da se meseca decembra 1828. okrožnemu uradu ni zdela več potrebna čuvajnica na Kapiteljskem hribu in straža pri njej. Zato je ukazal novomeški občini, naj leseno kolibo podre ter deske, ki so mestna svojina, shrani na varnem kraju, da se ne razneso in jih ne bo treba iskati, če bi se jih v naglici zopet potrebovalo.

Najbrže pa je huda zima pripomogla še več, nego omenjene varnostne naprave, da so izginili čez zimo razbojniki. Zakaj naslednje leto so se prikazovali znova, in meseca avgusta l. 1829. so morali postaviti v Kandiji pred most čez Krko vsako noč vojaško stražo. Ker je ta potrebovala luči, ukrenil je okrožni urad tako, da mora vsaka hiša v mestu dati po vrsti za vsako noč po jedno lojevo svečo, dokler bode pred mostom treba vojaške straže. Luči namreč mesto leta 1829. po noči še ni imelo; bilo je nerazsvetljeno, razen če je Bog prižgal veliko svojo svetilko na nebu. Predrzni napad na Zalog leta 1827. je pač napotil meščane, da so imeli nekaj časa o temnih nočeh do 11. ure

po cestah prižganih nekaj lučij, a to prevratno novotarstvo se je odpravilo, ko je minil najhujši strah.

Leta 1829. so dobro osnovane razbojniške tolpe menda zadnjikrat strašile po Dolenjskem. Vsaj listine ne pripovedujejo pozneje nič več o njih. Toda spomin na te neprijetne čase živi še mej ljudstvom. Vrh gorjanskega klanca kažejo še staro podrtino, »Räuberkommando« imenovano, kjer je prežala straža na razbojnike, pa tudi na tihotapce, ki so s Hrvaškega tihotapili tobak tod skozi. Nad vrati kostanjeviškega samostana in na vratih gospodarskega poslopja v Gracarjevem turnu pri Šentjerneju je zabeležen ta spomin celo s podobama. V Kostanjevici spominja podoba na dogodek iz leta 1726., ko so, kakor pravi nadpis, samostan napadli Vlahi, to je Uskoki; kedaj pa se je vršil napad na Gracarjev turen, mi ni znano.

Zanimiv odlomek iz razbojniškega življenja tega časa je tudi neki zapisnik o zaslišanju razbojnika, ki so ga vjeli v Gorjancih leta 1828.

(Konec prihodujč)

Očitanje.

Ko grem to jutro skozi vas,
Kakor sem hodil prejšnji čas,
Ponudi šopek mi cvetic
Mladenka zardelih lic.

Na slamnik moj umeri ga,
Iztakne iglo z nedrija,
Za trak na slamnik ga pripne,
Oči pa črne vame vpre:

»Da zdaj ne greš več skozi vas
Po gladki cesti mimo nas,
Zakaj pri mlinu ti je hod —
Ej, to vedo že marsikod!«

Ivan N. Resman.

Zvonovi!

Zvonovi, ste se spremenili?
Lepo ste peli svoje dni,
Srce k molitvi ste budili —
Zdaj žal spomin vaš glas budi!

Zvonjenje ni se spremenilo,
Zvonovi še lepo pojo —
Srce je vero v svet zgubilo:
Svetá izkusilo je zlo!

Ivan N. Resman.

Iz domače zgodovine.

Piše Ivan Vrhovec.

Razbojniki na Kranjskem.

I.

(Konec.)

Med starimi listinami novomeškimi se nahaja prepis protokola, ki ga je bila leta 1828. napisala krupska gosposka pri zaslišavanju nekega Martina Lončariča. Le škoda, da protokol ni popoln, ampak obsega samo nekoliko onih vprašanj, ki so se zastavila Martinu Lončariču.

Toda tudi ta so zanimiva dovolj, ker nam kažejo, kako je bilo z razbojniki še v prvi polovici našega toliko hvalisanega XIX. stoletja.

Poleti leta 1828. je bil ustavil carinski urad v Krmačini na hrvaško-kranjski meji, kake dve uri na vzhodu od Metlike, mladega sumnega človeka Martina Lončariča. Ker se ni mogel izkazati, kdo je, ter se je skušal vtihotapiti brez potnega lista s Hrvaškega čez mejo na Kranjsko, prijeli so ga ter ga oddali krupski gosposki. Tam mu je zastavila mej drugimi tudi ta-le vprašanja:

2. Vprašanje: *Lončarič povej, kod si se potikal, ko si zapustil mater, in s kakim poslom si se bavil?*

Odgovor: Ker so bili moja mati zelo ubogi, oddali so me še otroka kmetu iz neke vasi blizu Ljubljane, ležeče proti Novemu mestu. A ne spominjam se niti imena kmetovega, niti imena vasi. Hišo bi pa še našel, če bi bilo treba.

Pri tem kmetu sem pasel živino pet, šest ali sedem let. Kar me nagovori nekega dne voznik, ki je pripokal skozi vas, naj grem z njim po svetu. Ker se mi pri kmetu ni godilo najbolje, ampak sem moral marsikaterikrat stradati, me je voznik lahko pregovoril in šel sem z njim. Toda nisem ostal dolgo pri njem; ušel sem mu, ko sva privozila do Brezovice pri Samaboru, ker nisem maral ostati dalj pri njem. Šel sem v vas ter stopil pri kmetu Štefanu Zoriču v službo. Pri njem sem služil za pastirja tri leta, potem pa sem šel v Zagreb k njegovemu sorodniku črevljarju. Izučil sem se pri njem črevljarstva in mu služil dve leti za pastirja; potem pa sem tudi temu ušel in jo popihal v

Sisek. Tam sem dobil službo ter se vozil dve leti z žitnimi ladjami v Karlovec. Ko pa sem se tudi tega dela naveličal, sklenil sem iti v Trst. Na poti ob reki Koroni sem šel skozi debel gozd, kjer ugledam štiri s pištolami in handžari oborožene može. Poprašajo me, od kod in kam, in ali ne bi hotel morebiti z njimi iti. Ker sem slutil, kakšni ljudje utegnejo biti, obotavljal sem se. Toda jeden od njih me prime za roko, in moral sem iti.

Hodili smo kakih šest ur zmeraj po gozdu, zdi se mi, da smo šli proti Reki; naposled smo dospeli do razbojniške tolpe, ki je štela kakih 30 glav.

Peljejo me pred svojega glavarja, o katerem sem pozneje zvedel, da je bil nekdanj narednik pri nekem ogerskem polku. Ta me vpraša, ali hočem ostati pri njih kot razbojnik. Ko iz strahu pred razbojniki nisem mogel reči, da ne, ostal sem pri njih ter dobil takoj tudi nekaj orožja.

Bilo je to na cvetno nedeljo leta 1826.

Precej drugi dan odrinemo v Kostajnico na Turško, kjer pa so le pobrali orožje jednemu ondotnih krčmarjev. Meni niso dali razbojniki drugega posla, kakor da sem jim nosil prtljago in stal na straži.

Iz Kostajnice smo krenili čez Savo v okraj kriškega polka, kjer pa razbojniki tudi niso dobili družega, kakor živež, ki so ga jemali krčmarjem. Najbrže zato smo odrinili na Ogersko v Kanižo, od tam pa čez Čakovec proti Zagrebu, kjer smo menili pri nekem kmetu dobiti veliko denarja. A pogorel je bil jeden teden pred našim prihodom. Vender smo šli k njemu vsi, kolikor nas je bilo, 32 glav; našli nismo družega, kakor v neki stari skrinji 6 gold. Toda pustili smo mu jih ter mu vzeli le vso perotnino, ki nam jo je moral še sam odnesti v bližnji gozd. Mudili smo se tu kakih 14 dnij, potem pa odšli zopet na Turško. Bilo je okoli Malega Šmarna l. 1826.

Na Turškem smo ostali vso zimo v gozdih ter jemali tam le živež in živino. Napadli smo nekega vlaškega (pravoslavnega?) duhovnika, kateremu smo ugrabili 2000 goldinarjev v srebru in zlato uro; ljudij pa nismo poškodovali nobenega. Pri tem napadu sem po ukazu glavarjevem stal z napetim petelinom pri vratih duhovnikovih; streljati se mi je reklo le tedaj, če bo kdo njegovih ljudij streljal name. A tega ni bilo treba, ker je župnik dal denar radovoljno. Tri dni pozneje mi je dal naš glavar 6 gol-

dinarjev ter dejal, da mi denarja ne bo manjkalo nikoli, če bom priden.

O binkoštih leta 1827. smo zapustili zopet turško zemljo ter šli v vojaško granico do Ravne gore, kjer smo se mudili kakih 14 dnij; živeli smo ob živinčetih, ki smo jih jemali s paše.

Od tam smo se prepeljali čez Kolpo ter vzeli bogatemu mesarju 400 goldinarjev v srebru in nekaj vina. Bilo nas je takrat 35. To pot nisem od plena dobil ničesar; tudi pri napadu nisem bil navzoč, ampak sem le stražil na poti z napeto puško.

Vrnili smo se v Ravno goro in od tam zopet na Turško; bali smo se namreč, da nas utegnejo zaslediti in poloviti. Na Turškem smo ostali do meseca septembra l. 1827., potem pa smo šli za nekaj časa zopet čez mejo v granico, pa se kmalu zopet vrnili na Turško.

Od tod smo planili samo jedenkrat sredi najhujše zime meseca decembra, čez Kolpo, pa še takrat ne vsi, ampak samo polovica, drugi so ostali na Turškem.

Nakanili smo bili na Metliško grajščino, če pa se to ne posreči, pa na nekega mesarja v Osajlu. Na tega nas je napotil neki Metličan v naši tolpi, Matiček, Kranjec, ki zna tudi nemški in hrvaški. Prišel je k nam v vojaški obleki in z vsem vojaškim orožjem. Služil je v nekem ogerskem polku z rdečimi našivi. (Lončarič ga je krupski gosposki natanko opisal). Bil pa je v naši družbi še drug Metličan, ki je preje tihotapil tobak, zato ga je menda tudi tako rad in obilo nosljal. (Tudi tega je natančno opisal Lončarič). Ta dva sta nam napravila načrt za napad na Metliko ali pa na Osajl. Toda nakane se nismo upali izvršiti, ker nas je bilo premalo. Ko smo se mudili kacic 14 dnij v gozdih blizu Karlovca, vrnili smo se zopet na Turško, kjer smo dobili vse svoje ljudi in še več, kakor smo jih bili zapustili. Ostali smo na Turškem vso zimo.

Omeniti mi je še, da me je nekako leto osorej, ko smo šli čez turško mejo obstrelila straža na meji v desno nogo, jednega naših tolovajev pa usmrtila; a tudi od cesarske straže je padel jeden. To omenim le zato, da morebiti ne pozabim povedati.

Na Turškem smo ostali potem vso zimo. Napadli nismo nikogar, ampak plenili le živino iz hlevov, kolikor smo je potrebovali za živež. Metlike in mesarja v Osajlu pa nismo pozabili; toda sklenili smo ta ali oni napad poskusiti šele tedaj, kadar nas bo toliko, da se bo to lahko zgodilo po dnevi.

Med temi pripravami pa sem jo potegnil od tolovajev, katerih je bilo takrat brez mene že 61. Ali bodo zvršili nakano na Metliko in Osajl ali ne, tega ne vem; takrat, ko sem jim ušel, so bili to sklenili prav za trdno. Ušel pa sem jim, ker so z menoj grdo ravnali in me celo pretepali. 11. junija l. 1828. so me zjutraj ob dveh poslali po vodo. To priliko sem porabil ter pobegnil od njih. Potem sem se skrival pred njimi, in ker sem bil brez potnega lista, tudi pred graničarskimi stražami. Tako sem bil prišel do Krmačine, namenjen v Samobor, da dobim tam dela, Toda v Krmačini so me prijeli in semkaj privedli.

3. Vprašanje: *Povej po pravici, kaka znamenja imajo razbojniki, kaki rojaki so, in kako je jednemu ali drugemu ime ali kako se piše!*

3. Odgovor: Primka ne vem nobenega izmed naše družbe, ker smo se klicali le po krstnih imenih. Glavarju smo pravili le Jusinac, to je Josip. Visoke in močne postave je, širocega, rdečega obraza, privihanega širocega nosu, črnih očij in črnih las ter nosi kito pa črne velike brke.

Govori skoro samo ogerski, vendar pa tudi nekaj malega nemški in hrvaški, O njem vem, kakor sem že rekel, samo toliko, da je bil preje narednik v nekem ogerskem polku.

Nahaja se v tej družbi tudi še neki Štajerc, Jože, iz Brežci doma. (Tudi tega je Lončarič natančno opisal). Večinoma pa so tolovaji vojaški beguni ogulinskega, otočanskega in kriškega polka. Tem pa še krstnih imen ne vem, ker so me imeli vse bolj za hlapca, kakor za razbojnika, in so mi tudi le taka dela naročali.

Med razbojniki je 12 Turkov, v kratkih zelenih hlačah in rdečih juhtnih čizmah z zaponkami.

Trije so pravi Turki, nosijo se popolnoma po turško in so ostrizeni, devet pa jih je turških Vlahov s kitami; ti so tudi najstarejši med vsemi razbojniki. (Lončarič si je posebno dobro zapomnil nekega petdeset let starega Vlaha, ki ga je gosposki tudi natanko opisal). Trojica pravih Turkov nosi nizke, Vlahi pa visoke štulaste turbane rdeče barve. Oblečeni so v rdeče suknjice s kratkimi rokavi ter se ogrinjajo z rdečimi plašči. Ostali razbojniki se nosijo po graničarsko, imajo črne usnjate kamižole, bele hlače in graničarske vojaške plašče. A vsi, tudi Metličana in Štajerc, so dobro oboroženi s puškami, samokresi, handžari in na obeh straneh brušenimi dolgimi noži.

17. Vprašanje: *Kateri razbojniki so hodili v Karlovec in Reko strelivo kupovat in pri kalerih trgovcih so ga kupovali?*

Odgovor: Ker se za to nisem brigal, zato tega tudi ne vem povedati; samo toliko vem, da je dvakrat šel po strelivo v Karlovec neki Vlah Lozo.

20. Vprašanje: *Ali pri tej razbojniški tolpi ni ogleduhov, ki pregledajo in pretaknejo kraje, kjer menijo pleniti?*

Odgovor: Pač imajo razbojniki take ogleduhe. To sta dva Turka, ki znata nemški, hrvaški, francoski in italijanski. Če gresta na ogled, se najraje vozita ter pravita, da iščeta službe, ali pa tudi da skupljata živino. Zato sta tudi vedno dobro preskrbljena z denarjem. Ker znata oba brati in pisati, in ker imajo razbojniki mnogo pečatov, napravljata si potne liste sama. Jeden od njiju, Nace, je kakih 30 let star človek, vitke rasti, mlečnatega obraza in zelo prijaznega vedenja. Nosi se navadno po naše in sicer po gosposko; drugi ogleduh pa (kako se piše, ali kako mu je ime, ne vem) oblači se skoraj vedno le po turško, samo da ni po turško ostrižen, ampak ima kratke črne lase in črne brke. Star utegne biti kakih 40 let. Vedenja je ravno nasprotnega, kakor Nace; vedno se drži čemerno in kislo; brati in pisati pa zna še bolje, kakor Nace, ker je hodil večinoma v Trstu v šolo.

44. Vprašanje: *Ali se ne veš spominjati še natančnejših znamenj in posebnostij o posameznih razbojnikih?*

Odgovor: Dostaviti moram le še to, da je pri razbojnikih sedaj kakih 10 Italijanov; vsi so vojaški begunci, iz katerih krajev, pa ne vem. Tudi ne vem niti njih primkov, niti njih krstnih imen.

Jeden teh Italijanov se je dogovoril z lastnikom kopališča pri Varaždinu, z nekim grofom, da mu izkoplje vodnjak, ter je dobil tudi že nekaj denarja na račun. Začel je že nekaj delati, a uvidel je, da bo imel škodo. Zato jo je skrivaj popihal iz ondotnega kraja ter se je nam pridružil pri Turški Kostajnici. Razbojniki so ga klicali za Jurka. Star je kakih 35 let, srednje visok in čokat; obraza je okroglega, ima šilast in malo upognjen nos pa žolte lase in brke.

O starosti svojih tovarišev morem le še toliko povedati, da je samo jeden izmed njih, avstrijski Vlah, mlajši od mene, vsi drugi so starejši. Ublil je svojega brata, ubežal na Turško ter tam pritegnil k naši družbi. Kako mu je ime, in kako se piše, ne vem; rasti je vitke in visoke, nosi dolge, na čelu nazaj počesane in zadaj na glavnik pritrjene črne lase. Oblečen je belo

po šegi vlaški, na glavi ima okrogel hrvaški klobuk s širokimi kraji ter je prepasan s širokim usnjatim pasom, za katerim nosi samokrese, nože in kroglice.

Vsi drugi razbojniki so čez 30 let stari, nekateri tudi čez 60 let; štirje so celo popolnoma plešasti. Ti stari tekajo in skačejo veliko spretnejše, kakor njih mlajši tovariši. Jeden teh mi je o priliki rekel: »Tebe potolče lahko vsaka stara ženska, ker ne moreš z mesta, kadar je treba bežati.«

S temi besedami se konča zanimivi zapisnik, ki ga je dala gosposka prepisati ter tako prepisanega poslala vsem dolenskim občinam; razbojnika Lončariča pa so odvedli zopet v zapor; kaj se je dalje z njim zgodilo, listine ne pripovedujejo.

Iz zapisnika pa se da posneti, da so bili razbojniki večinoma vojaški begunci, katerim se je pridružil časih tudi kak drug zločinec, dostikrat celo iz prav malo tehtnih vzrokov, kakor n. pr. oni Italijan. Vojaški begunci so bili najbrže tudi rokovnjači, vsaj spočetka. V ljubljanski okolici pripovedujejo še sedaj, da so radi uhajali za vojaštvo godni fantje v onih časih, ko so jih še lovili, v kamniške gore, kjer jim niso lahko mogli do živega. Ko je nevarnost minila, vrnili so se zopet k svojim. Zato tudi rokovnjači, rok on avsi, rok omavhi i. t. d. niso bili ljudem popolnoma to, kar razbojniki, dasi ravno so se teh malopridnežev bali na vso moč in jim rajši zlepa dajali, česar so potrebovali, kakor se to godi po nekod še dandanes proti ciganom. Sicer pa je o rokovnjačih pisanega že dovolj. Izginili so šele sredi tega stoletja.

Zdravilo.

Pokuj bi pohajal samotno?
Čemu bi povešal glavó?
Čemu bi vzdihoval togotno? —
Ne zdravi srcé se takó!

Mej svetom pozabiš izgubo —
Vanj vrzi ognjeno oči;
Izberi si drugo za ljubo...
Za drugo se tretja dobi! —

Ivan N. Resman.

Iz domače zgodovine.

Piše Ivan Vrhovec.

II.

Odklej stoje ljubljanski mostovi?

(Donesek k zgodovini kranjske trgovine.)

najstarejših časih je imela Ljubljana samo jeden most.

Mostovi so bili in so še vedno imenitne vezi in žile, po katerih se pretaka gmotni in duševni promet velikih in majhnih človeških družb.

Celo važni pa so bili mostovi za Ljubljano, tako važni, da se v njih zgodovini jasno izražujejo dobe v razvitku ljubljanskega mesta.

Najstarejša Ljubljana je imela samo jeden most; držal je črez Ljubljanico na tistem mestu, na katerem se dandanes spenja črez njo železni Hradeckega most.

Ko govorim o ljubljanskih mostovih, se ne morem izogniti nekaterih točkam iz najstarejše zgodovine ljubljanskega mesta, ki sem jih že obdelal na dveh krajih, v »Letopisu Matice slovenske za l. 1885.« in pa v knjigi »Die wohllöbl. Hauptstadt Laibach«. Res se bo v sledečih vrsticah jedna ali druga stvar ponovila; toda da bode umeti, kar želim povedati, so te opazke neizogibne. Sicer pa tudi ta in oni imenovanih razprav ali ni čital, ali pa so mu podrobnosti že ušle iz spomina. Temu naj bodo ponovljene opazke kot nekako merilo za jakost in zanesljivost njegovega spomina.

* * *

Najstarejša Ljubljana je bila prav majhno mesto. Obsegala ni več, kakor Stari trg od početka Sv. Florijana ulic pod sedanjo Samasovo tovarno pa do Hradeckega mostu. Seveda ne morem imenovati niti stoletja, kdaj je bila tolika, vsekakor pa že konci XII. stoletja. Bila pa je že v teh najstarejših časih obzidana in utrjena. Najstarejše utrdbe so stale na Gradu. Bilo jih je dvojje: prvič grajsko poslopje, čepeče na Gradu nad mestom vrhu strmega pobočja. Tu so se ustavljali deželni knezi, če so prihajali skozi Ljubljano, ali pa so celo bivali dalj časa tu; stalno pa je na Gradu bival kastelan, »der Burggraf«. — Druga utrdba, kateri so stari Ljubljančani pravili »die hohe Bastei«, je stala vrh strmin nad Samasovo zvonarnico. Čeprav

izpirata te »stare šance« dež in sneg že par stoletij, so vendar njih razvaline še dandanes trdnjše, kakor naše najsolidnejše nove zgradbe. Od »starih šanc« je držalo po hribu naravnost navzdol in preko Karlovške ceste doli k Ljubljanici mestno ozidje, ki se je Ljubljanice dotikalo na mestu sedanje Marijine kopeli (»Marienbad«) v Prulah. Pod Samasom, v gorenjem koncu Sv. Florijana ulic, so bila v mestni zid napravljena vrata; pravili so jim Karlovška ali pa tudi Pisana vrata. Tod skozi so prihajali Dolenjci in Hrvatje v Ljubljano.

Od sedanje Marijine kopeli je držalo najstarejše mestno ozidje proti severu ves čas tik Ljubljanice ob nje desnem bregu do sedanjega Hradeckega mostu — do Tranče. Tu pa se je v ostrem kotu zasukalo od vode proč proti Gradu ter se po njega pobočju vzpenjajoč sklenilo z grajskimi poslopji vrhu Gradu. Ob Valvasorjevem času je to ozidje še stalo; po njegovi sliki bi človek sodil, da je bilo celo še prav dobro ohranjeno.

Kakor v Sv. Florijana ulico na gorenjem koncu Ljubljane, odpirala so se tudi na dolnjem kraju, t. j. konci Starega trga, v mestno ozidje vrata, »Altenmarkterthor« zvana; še dandanes je tam najožji kraj vsega Starega trga.

To je prva doba v razvitku ljubljanskega mesta; imelo je dvoje vrat in jeden most, ki je pri dolenjih vratih, pod Trančo, držal čez Ljubljanico. Pravili so mu mesarski most zato, ker so imeli na njem mesarji svoje klavnice in mesnice.

Že XIII. in XIV. stoletje je močno oživilo promet v Ljubljani. Trgovina se je jako razvila. Ljubljana je bila imenitno prehodišče za italijansko in za nemško blago, ki je prihajalo od nasprotne strani preko Kranjskega k morju. Zato je mesto postajalo kmalu pretesno. Marsikdo, ki v mestu ni dobil več prostora, se je naselil zunaj mesta, toda tik ozidja, in sicer na njega severni strani, pred dolenjimi vrati, tam, kjer je danes Veliki trg. Za naselitev je bila samo ta stran ugodna; Prule so bile tisti čas še del ljubljanskega močvirja in vsaki čas poplavljene.

Tako je nastalo med Ljubljanico in Gradom zraven starega novo mesto, sedanji Veliki trg z okolico.

Konci XIV., morebiti v začetku XV. stoletja se je pa to selo ali predmestje sklenilo s prejšnjim starim mestom ter se obdalo z ozidjem. To ozidje, podaljšek mestnega ozidja ob Starem trgu, je držalo tik Ljubljanice od Tranče pa do dolenjega vogla gimnazije, skoraj prav do sedanjega mesarskega mostu, ki ga takrat seveda še ni bilo. Novi zid je bil najmanj tako dolg, če ne daljši, kakor stari;

a tudi vanj niso napravili več, kakor samo jedna vrata, in sicer v Špitalskih ulicah; imenovali so jih Špitalska vrata. Do njih je držal, morebiti že poprej, vsekakor pa od tega časa dalje, Špitalski most. Malo pred sedanjim mesarskim mostom, na oglu sedanje gimnazije, pa se je zasukalo ozidje prav tako kakor pod Trančo v ostrem kolenu od Ljubljane proti Gradu ter se je vzpenjalo ob sedanjem cesarja Jožefa trgu po pobočju gori do vrha in tamkaj se je sklenilo z ondotnimi starejšimi utrdбами.

Tudi v ta del novega ozidja so konci Poljan napravili vrata, da se je moglo s Poljan in izpod Hriba¹⁾ v mesto. Bila so najmočnejša izmed vseh mestnih vrat, bolj mali trdnjavi, ko mestnim vratom podobna; z okopi in jarki so zavzemala malo da ne ves trg pred sedanjo Mahrovo hišo. Imenovali so jih »Frančiškanska vrata« po frančiškanskem samostanu, ki je na mestu sedanje gimnazije stal že od l. 1403.

Najbrže isti čas ali pa vsaj ne dosti pozneje se je mestu priklopilo tudi levo obrežje Ljubljane. Tam se je nahajala jako stara plemenitaška zgradba, nemška komenda, ki so jo bili sezidali že templjarji. Okoli tega osredka so se naseljevali polagoma plemenitaši, ki so se tiste čase radi izogibali dotiki z meščani, meščani pa dotiki z njimi.

Tako se je na desnem bregu Ljubljane bila napravila meščanska, na levem pa plemenitaška, gosposka Ljubljana; nje glavne ulice so se tudi res zvale »Gosposke ulice«.

Utrjena in z zidom ograjena pa gosposka Ljubljana takrat (v XIII. in XIV. stoletju) še ni bila. Toda od dne do dne se je bolj živo kazala ta potreba, zakaj na mejah so se po malem prikazovali Turki. Kaj, ko bi prigrmeli nad nezavarovano gosposko Ljubljano in bi jih plemenitaši ne mogli odgnati. Meščani so se jeli bati, ne za plemenitaše, ampak za se, češ da utegne po takem prigodku gosposka Ljubljana služiti Turkom za dobro in varno skrilališče, od koder jim ne bo težko napadati prave, meščanske Ljubljanice. Zato so izprosili, najbrže leta 1416., od vojvode Ernsta Železnega povelje, da se morajo obzidati in zavarovati tudi plemenitaši.

To se je tudi zgodilo, in na levem bregu Ljubljane se je nahajal odslej obzidan četverkotnik, v katerega ozidje so držala mestna

¹⁾ Podhribce imenujejo Ljubljančani Štepanjce, Hruševce, Bizovce, Dobrujince, Šentlenarce in Sostrčane, vse na desnem bregu Ljubljane po ravnem živče kmete »Hrib« je Golovec od štepanjskega mostu dalje, tako da pod hribom leže vasi: Štepanja vas, Hrušica, Bizovik, Dobrujina, Sv. Lenart in Sostro.

vrata na dveh krajih, jedna v začetku Gosposkih ulic, zraven deželnega dvorca, v katerem je bival takrat vicedom, cesarjev namestnik, druga pa blizu Križevniške cerkve, morebiti med komendo in prvo hišo v Gosposkih ulicah, kjer se nahaja nekak ulici podoben prostor še dandanes.¹⁾

Prav tesno se gosposka Ljubljana ni z meščansko sklenila nikoli, kar se najbolje vidi iz tega, da so vzdrževali meščanje še pozneje dolgo časa vse ozidje ob Ljublanici, čeprav bi ga ne bilo treba. Novemu trgu nasproti stoječi del, recimo od sedanjega Šentjakobskega mostu pa do Tranče, bi bili prav lahko in brez škode opustili. Toda tega niso storili še dolgo potem ne; vendar ob Valvasorjevem času omenjenega zidu, kakor se razvidi iz velike njegove podobe št. 443. XI. knj., ni bilo več.

To različno lice na levem in desnem bregu Ljubljanice je ohranila Ljubljana z nekega pogleda celo do današnjega dne. Ves promet, vsa trgovina, se giblje še dandanes samo na desnem bregu; v meščanski Ljubljani, v vsej Gosposki ulici, na vsem prostornem in lepem Turjaškem trgu ni skoro nobene prodajalnice.

To je druga doba v razvitku ljubljanskega mesta.

(Dalje prihodnjič.)

¹⁾ Na sedanjem Križevniškem trgu, kjer so pozneje stala ta vrata, spočetka gotovo niso stala; tjakaj so jih prestavili šele po letu 1524. O tem smo natančno poučeni. Na Križevniškem trgu se je do tega leta nahajala namreč cesarska orožarnica (Zeughaus), ki pa je to leto pogorela. Meščani so prosili Ferdinanda I., naj jim prepusti pogorišče, ker ga nameravajo podreti in na njega mestu zgraditi prostorna in prilična mestna vrata, zakaj sedaj stoje na neugodnem kraju. Ferdinand je ustregel njih prošnji, in Ljubljančanje so prestavili Nemška vrata v zapadni ogel Križevniškega trga. Ferdinand I. jim je dovolil to z naslednjim pismom:

»Als das Stadthor am Neuen Markt in unser Stadt Laibach, so kürzlich hievon in Prunst niedergefallen . . . an einen ungelegen Ort in der Stadt gestanden ist, haben wir auf der ehrsamem, Weisen unser getreuen lieben N. Bürgermeister, Richter u. Rath daselbst unterthänig Anlangen und Bitt ihnen gnädiglich zu(ge)geben und vergunnt, dass sie dasselb Stadthor an ein gelegen Ort der Stadt, da soliches zu der Wehr und aller Nothdurft gebräuchiger, ansehnlicher und nutzer sein mag, bauen, und damit sie das Dester statlicher vollbringen mögen, haben wir ihnen zu Hilf und Förderung desselben Baues unser Zeughaus daselbst, so auch verbrunnen ist, mit dem Genaue und Hofstatt gnädiglichen gegeben und geeignet.« Klun. Diplomatarium, nr. 98. p. 67.

Iz domače zgodovine.

Piše Ivan Vrhovec.

II.

Odklej stoje ljubljanski mostovi?

(Donesek k zgodovini kranjske trgovine.)

(Dalje.)

Na ta način za več kot za polovico povečana, je imela Ljubljana odslej dva mosta in četvero vrat. Mostu pod Trančo ali Mesarskemu mostu so pravili takrat tudi »gorenji most«, Špitalskemu pa »dolenji«. Te imeni sta mostova ohranila ves poznejši čas, le da je gorenji most pozneje, okoli leta 1614., izgubil svoje staro ime: »Mesarski most«. To leto so gradili namreč Ljubljančanje nov most pod Trančo ter prosili nadvojvodo Ferdinanda (poznejšega cesarja Ferdinanda II.) prispevka k obilnim stroškom. Ferdinand ga jim je obljubil, izpogodil pa si je, da na novi most zavoljo prehudega smradu ne smejo postaviti več klavnic in mesnic, ki so stale dotlej na njem, ampak da jih morajo prestaviti kam drugam, kamor hočejo. Ljubljančanje so storili to; prestavili so jih doli pod Špitalski most, med Ljubljanico in meščanski »špital«. Seveda ta prostor ni bil najbolj izbran. Meščanski špital je bil vedno poln obubožanih, starih ljudij, in ker je starost že sama na sebi bolezen, rečemo lahko, da tudi bolehavih meščanov; toda revežem je moralo biti seveda vse prav. Vrh tega jih pa tudi skoraj niso mogli drugam prestaviti; klavnice in mesnice so morale biti v mestu, sicer so bili meščanje ob kakem obleganju brez najpotrebnejšega živila.¹⁾

¹⁾ Besedo »Tranča« so poskušali že večkrat in na več načinov razlagati. Gg. jezikoslovci naj mi dovolijo, da pripomorem tudi jaz kaj k povečanju tega števila. Meni se vidi »Tranča« tujega in ne slovanskega lica. Domovine ji iščem pri Francozih, ki imajo dve podobni besedi: »tranchée« in »tranchée«. Prva pomeni prerez, zarezo, potem pa tudi vsaki, posebno tenek kos odrezane stvari; odtod je glagol »trancher« (tranchieren), ki pomeni: rezati, posebno meso celih na mizo prinesenih živalij. Mogoče, da je dobila »Tranča« svoje ime po mesarjih, ki so na Mesarskem mostu klali in sekali živino na kose. — Druga beseda »tranchée« pa pomeni jarek, posebno v vojaškem smislu »der Laufgraben«. In tak »tranchée« se je nahajal, dokler je Ljubljana segala še samo do Črevljarskega ali Mesarskega mostu, ravno tam, kjer je sedaj »Pod Trančo«. Ko so Ljubljano povečali, so to »Trančo« seveda zasuli, a spomin na nekdanji mestni jarek je ostal v besedi »Tranča«, kakor recimo na Dunaju »der Graben« ali v Ljubljani

Namesto klavnic in mesnic je pa magistrat na novo zgrajeni most dal na levi in desni njega strani postaviti majhne, lične lope, v katerih so rokodelci in 'mali trgovci prodajali svoje izdelke. Največ je bilo črevljarjev, zato se je mosta prijelo ime »črevljarski most«, ki mu je ostalo do današnjega dne. Zgradba novega mostu se je magistratu zdela jako važna stvar, tako važna, da je stavbar Polini ¹⁾ moral napraviti za novi most najprej model, ki ga je magistrat potem izpostavil na rotovžu vsem meščanom na ogled, kajpada tudi v presojo. Saj je poznal svoje someščane, ki niso pustili nobene magistratove naprave, da ne bi bili brusili svojih jezikov ob-nji. Tako pa jim je dal priliko povedati svoje pomisleke, dokler ni bilo še prepozno. ²⁾

Z dvema mostovoma se je Ljubljana zadovoljevala zatem malo da ne celih 400 let. Druge sedanje mostove, mesarskega, šentpeterskega in šentjakobskega so napravili šele proti koncu minolega in v početku sedanjega stoletja. A zadovoljevali so se z dvema ne zategadelj, ker so se bali stroškov, ampak zato, ker jih niso hoteli; njih korist je zahtevala tako. V početku XVI. stoletja je podelil namreč, ali da bolje povem, je obnovil cesar Maksimilijan Ljubljančanom neko celo dragoceno pravico. Ukazal je namreč leta 1503., da se mora vsaki v Italijo ali pa iz Italije skozi Ljubljano potujoči tuji trgovec, ki ni bil avstrijski podložnik, s svojim blagom v Ljubljani ustaviti ter ga celih šest tednov ponujati ljubljanskim trgovcem, šele potem ga dati tudi kakemu drugemu trgovcu na prodaj ali pa oditi z njim dalje. ³⁾

To pravico so imeli Ljubljančanje sicer že poprej, toda sčasoma se je do dobra pozabila; tujih trgovcev se ni nihče več zmenil za-njo. Zato jo je cesar l. 1503. obnovil. ⁴⁾

»Cojzov graben«, ko že davno ni več ne Cojza, ne grabna. — Ta razlaga se mi vidi celo verjetna, ne zato, ker je moja, ampak ker govore vsi lokalni odnošaji za-njo. — Da pa so pozneje dejali in da pravijo še sedaj »pod« Trančo, ne moti te razlage nič. Nad zasutim mestnim jarkom so bili sezidali namreč pozneje v XV. stoletju na obokih visečo zgradbo, kamor so zapirali kazni potrebne meščane. Bila je jedno najstarejših poslopij ljubljanskih, zgrajeno gotovo že v XV. stoletju (v najstarejših listinah XVI. stoletja je že mnogokrat omenjeno). A takrat tej ječi niso še dejali »Tranča«, ampak »Neugebäu«. Ime Tranča se je je prijelo šele konci XVII. stoletja, ko ljudstvo že več ni vedelo, kaj naj pomeni beseda, za katero ni bilo nikjer ugledati stvari, ki bi mogla imeti to ime. Tako se je preselilo ne več razumljivo ime iz nekdanjega zasutega mestnega jarka na mestno, med dvema hišama na obokih visečo ječo. Dosledno je bilo, da so prostor pod njo imenovali »pod« Trančo.

¹⁾ Ime kaže, da je bil mož Italijan, kakor sploh vsi umetniki in boljši delavci, ki jih je magistrat potreboval.

²⁾ Gerichtsprotokoll. 1614.

³⁾ Klun. Diplomatarium p. 54.

⁴⁾ Klun. Diplomatarium p. 54.

Deset let pozneje je Maksimilijan ta ukaz še celo nekoliko poostрил, ker je ukazal, da mora tuj trgovec spraviti, v Ljubljano dosepevši, svoje blago v mestno shrambo, nalašč za to zgrajeno (»Niederlagshaus«), ob tej priliki ga dati stehtati ter plačati primerno pristojbino.¹⁾

Za tujega trgovca sta bili te določbi silno neprijetni, in izognil se jima je, kdor se jima je mogel. A to ni bila lahka stvar, ker je bila vsa ljubljanska okolica vedno zastražena in zapažena z ljubljanskimi stražniki in čuvaji, ki so prežali na tuje trgovce, da niso uhajali s svojim blagom mimo Ljubljane, kar se je takrat zvalo »Contreband«, ampak da so prišli vanjo ter se dali tu šest tednov mučiti in »zvinjkati«. Od dolenske strani, recimo s Hrvaškega in Ogerskega proti Italiji potujoči tujec se Ljubljani skoraj kar nikakor ni mogel izogniti; moral je iti skozi-njo, ako je hotel priti v Trst ali v Benetke. A tudi od nasprotne strani, od Notranjskega sem se je bilo Ljubljani težko izogniti, ker je omenjena ljubljanska pravica segala več ur daleč okoli Ljubljane; kvečjemu se je zgodilo to po težavnih hribovskih potih, skozi gozde in samote, koder pa seveda ni bilo varno hoditi.

In ravno zato, da so Ljubljančanje ložje nadzorovali ta promet, so silili vsega samo črez dva, ali celo še samo črez jeden most, namreč črez Špitalski. Pod tem mostom ni bilo črez Ljubljanico nikjer nobenega več. Vpliv Ljubljančanov je bil tolik, da niti Anžetu Khislu, grajščaku na Fužinah (Kaltenbrunn), cesarskemu dvornemu svetniku in dednemu stolniku goriške dežele (oberster Erbtruchsess der fürstlichen Grafschaft Görz und Sr. Maj. Hof-Kammerrath) niso dovolili, da bi bil zgradil pri svoji grajščini most črez Ljubljanico. Fužinska grajščina, skoraj jedno uro pod Ljubljano, je imela podložne kmete tudi na desnem bregu Ljubljanice, pod Hribom. Ti so svojo desetino pač privražali v grajščino po majhnem, ali jako slabem mostiču, tako slabem, da se ob veliki vodi ni moglo črezenj, ampak so morali ob taki priliki napraviti s svojimi pridelki velik ovinek skozi Ljubljano črez Špitalski most. To je bila vsekakor velika neprilika za oba, za kmeta in za grajščaka.²⁾ Zato je Khisl leta 1574. prosil nadvojvodo Karola, naj mu dovoli, — seveda če nimajo Ljubljančanje nič proti temu — napraviti most črez Ljubljanico na svoje stroške. Zavezal se je, most

¹⁾ ib. p. 60.

²⁾ Zato je dejal Khisl v svoji prošnji: »So ist es mit mir beschaffen, dass ich nicht allein alles Holz und Heu und Stroh, sondern mein meist Einkommen, vornehmlich die Zehentgarben entweder entrathen, im Wasser liegen oder zwei Meilen Umweg führen lassen muss.« »Magistratsakten« v ljubljanskem mestnem arhivu.

pridno zapirati, da se ne bi blago tihotapilo črezenj¹⁾ in se s tem delala škoda Ljubljančanom pri njih dohodkih; da, še več, zavezal se je celo, da most podere, ako bi se pokazalo, da je res Ljubljančanom v škodo.

Toda Ljubljančanje mu ga niso dovolili. Zato je držala še ob Valvasorjevem času na Fužinah le prav slaba brv čez Ljubljanico v grad. »Ta mostič«, piše Valvasor,²⁾ je vedno tako slab, da prešinjata jezdeca groza in strah, ko vodi svojega konja za uzdo preko njega; toliko pederzen ni nihče, da bi konja morebiti zasedel in jezdil čez mostič. Res, prava sreča je, da tu ni nobene prave ceste, sicer bi se marsikdo prekopicnil v vodo, kakor se je zgodilo to pred nekaj leti nekemu duhovniku, ki se je s konjem vred udrl skozi most.«

A vrnimo se zopet v Ljubljano!

Dejal sem poprej, da se je ves tovarni promet gibal jedino le po Špitalskem mostu.

Iz nekega pisma, ravno tistega, s katerim je nadvojvoda Ferdinand leta 1614. obljubil Ljubljančanom prispevek za zgradbo novega mostu pod Trančo, bi človek sicer sodil, da se največ trgovskega blaga ni pripeljalo ravno po Špitalskem, ampak po Črevljarskem mostu v Ljubljano. Ko je nadvojvoda namreč zahteval, da se na novi most ne postavijo več klavnice in mesnice, utemeljeval je to zahtevo s tem, da je dejal, da po tem mostu ne prihaja le največ tujcev v Ljubljano, ampak da se po njem pripelje vanjo vselej tudi deželni knez, kadar jo obišče.

Toda tej opazki ni pripisovati mnogo veljave. Najbrže so bili v nadvojvodovi pisarni napačno poučeni, in sicer jih je utegnil napak poučiti vicedom sam, in to nalašč, ker je želel, da se klavnice in mesnice vsekakor odpravijo iz obližja deželnega dvorca, kjer je stanoval. Taka napačna in nalašč zasukana poročila niso bila redka; vsaki list zgodovine nam priča o njih. Druga in sicer popolnoma zanesljiva poročila uče ravno nasprotno, da se namreč po Črevljarskem mostu ni tovorilo skoro nič blaga v mesto, ampak večinoma samo po Špitalskem. Sicer pa so vse prometne razmere že same po sebi napotovale trgovce na Špitalski most. Po kakih ovinkih bi bil tovarnik ali celo voznik dospel s Tržaške ali Gorenjske ceste do Črevljarskega mostu? Bili sta mu odprti dve poti, ali skozi Vicedomska vrata pri deželnem dvorcu, ali pa Nemška vrata pri Križevniški cerkvi.

¹⁾ »damit kein Contreband geschieht« ibid.

²⁾ XI. p. 295.

Bolj neprilичnega dovoza, kakor skozi Vicedomska vrata, si skoraj ne moremo misliti. Dokler se je blago še po največ samó tovorilo, do konca XVI. stoletja, je tovarnik za silo svojo živino že še pripehal skozi Vicedomska vrata, po Gosposkih ulicah in Židovski stezi do Črevljarskega mostu, s težko obloženim vozom pa je bila to skoro nemogoča stvar, kvečjemu če je voznik napravil s Tržaške ceste še večji ovinek po Gosposkih ulicah na Turjaški trg in v Zlato luknjo (sedanje Črevljarske ulice). Toda čemu neki to, ko je po Tržaški ali celo Gorenjski cesti imel veliko zložnejši dohod in dovoz kar naravnost na Špitalski most po sedanji Franca Jožefa cesti in Slonovih ulicah.

Pripravnejši je bil dovoz s Tržaške ceste po Rimski do Nemških vrat, toda stari računi o dohodkih ljubljanskega mesta pripovedujejo, da je pritovoril skozi ta vrata redkokdaj kak trgovec.

Na mestnih vratih je bilo namreč vsakemu tovarniku plačati neko malo pristojbino, »Brückengeld« imenovano. Pobirali so jo tu nameščeni mestni vratarji ter te dohodke natanko zapisovali. Zapiski o njih so ohranjeni za dve sto let (1580—1775); shranjeni so v stari registraturi ljubljanskega magistrata. Tam beremo, da so v letu 1580. nabrali vratarji:

na Špitalskih vratih	700 gld. 49 kr.
» Karlovških	210 » 4 »
» Frančiškanskih (na Poljanah)	42 » 16 »
» Nemških	11 » 48 »
» Vicedomskih	pa nič.

Te vsote govore dovolj jasno! Največ, daleko največ blaga je prihajalo po Špitalskem mostu in Špitalskih ulicah, najmanj skozi Nemška vrata, skozi Vicedomska pa celo kar nič in to že prej, nego je novi most stal, še pred tisto zahtevo Ferdinandovo leta 1614.

Da so si vsote v takem razmerju, se ni čuditi!

Po Špitalskem mostu je prihajalo blago z Notranjskega in Gorenjskega, skozi Karlovška vrata pa blago z Dolenjskega in Hrvaškega. Odtod ga je bilo seveda veliko manj, kakor iz Benetek, Trsta, z Reke in z Gorenjskega, ki je bilo takrat še tako obrtno. Vrhu tega se je s Hrvaškega vozilo tudi po Savi in je naposled, če je bilo namenjeno v Ljubljano, prišlo vanjo vendar zopet po Špitalskem mostu, namreč od Zaloga gori.

Skozi Frančiškanska vrata so prihajali jedino le Podhribci, zato se je na teh vratih pobralo tudi primeroma le malo mostovine, najmanj pa na Nemških vratih. Seveda! Saj so se ta vrata odpirala v aristokraški del Ljubljane, kjer za trgovino ni bilo prostora; kar pa

so plemiči za svojo porabo dali pripeljati blaga s svojih grajščin, je bilo pristojbine prosto. Recimo pa tudi, da je vsaj fisto pristojbini podvrženo blago, kar ga je prišlo skozi Nemška vrata, iskalo in našlo pot na Črevljarski most, prišlo ga je vender le jako malo po njem v mesto. Skozi Vicedomska vrata pa niso puščali, kakor kažejo številke, celo prav nobenega blaga privažati. Vse kaže, da je bil most odmenjen samo ali vsaj večinoma le pešcem, tovarniki pa so se gnetli po Špitalskem mostu in skozi ozke Špitalske ulice.

Ravno tako razmerje nam kažejo številke prejšnjih let. Prepričaj se vsakdo sam! L. 1589., 1593., 1600. in 1620. so nabrali vratarji na posameznih vratih:

	L e t a							
	1589.		1593.		1600.		1620.	
	gld.	kr.	gld.	kr.	gld.	kr.	gld.	kr.
na Nemških vratih	13	14	16	5	29	13	43	42
» Frančiškanskih	95	43	86	36	68	13	164	22
» Karlovških	137	24	127	2	84	18	261	32
» Špitalskih	372	29	447	30	355	54	850	29
» Vicedomskih	—	—	—	—	—	—	—	—

Tudi ta zapisek kaže, da je od italijanske in gorenjske strani silil ves promet jedino le na Špitalski most. V ozkih Špitalskih ulicah je bila vedno tolika gneča, da so mogli popravljati tlak jedino le po noči, potem ko so se mestna vrata zaprla.¹⁾

(Konec prihodnjič.)

¹⁾ Gerichtsprotokoll der Stadt Laibach v. J. 1569

Slike iz rudarskega življenja.

Spisal Slavomir.

VI. Moj Lojze.

Na domačem pokopališču! — Poleg groba očetovega nahajam tu mnogo grobov, kjer počivajo moji sorodniki, prijatelji in znanci. Zamislim se v nekdanje čase. Koliko spominov! —

Tu misli nebroj se mi vzbuja,
Nebroj se budi mi čutil
In bližnja sorodnost mi diše
Iz tihih in tožnih gomil!

Iz domače zgodovine.

Piše Ivan Vrhovec.

II.

Odklej stoje ljubljanski mostovi?

(Donesek k zgodovini kranjske trgovine.)

(Konec.)

Te na mestnih vratih nabrane vsote so Ljubljančanje imenovali mostnino (Brückenpfennig). Pod vsem mestnim ozidjem je bil izkopan namreč globok jarek, po katerem se je pretakala lena voda. Mostiči, ki so vodili čez-njo do mestnih vrat, so bili tako napravljeni, da so jih, če je bila sila, z močnimi verigami lahko pokonci postavljali pred vrata. Ravno za vzdrževanje teh mostov so dovoljevali deželni knezi Ljubljančanom pobiranje mostovine, ki pa se je seveda uporabljala tudi za ozidje, strelivo in druge obrambne potrebščine.

Mostovi in mestna vrata so bila priporočena skrbi in paznosti mestnih vratarjev, ki so imeli stalno tedensko plačo. Magistrat jih je plačeval vsako nedeljo, seveda v primeri z opravi, ki so jih imeli. Zato so bile vratarske plače različne. Služili so:

Vratar na Nemških vratih	—	gld. 14 kr. na teden.
„ „ Frančiškanskih	—	„ 36 „ „ „
„ „ Pisanih	—	„ 36 „ „ „
„ „ Špitalskih	I	„ 10 „ „ „
„ „ Vicedomskih	—	„ 14 „ „ „

Iz teh števil prav jasno odsevajo trud in opravi, ki so jih imeli posamezni vratarji. Najmanj dela sta imela vicedomski in nemški vratar, največ pa špitalski, ki pa je zato služil tudi 1 gld. 10 kr.

Seveda je Špitalski most največ trpel. Tu se je vedno gnetla množica tujih tovarnikov in trgovcev; za domači, meščanski promet je bil skoraj neporabljiv. Domači promet se je gibal večinoma le po Mesarskem mostu pred Trančo. Zato pa so mu meščanje naklanjali svojo posebno pozornost. Leta 1614. so dali napraviti novega; stal je čez 10.000 gld. Postavil ga je neki Peter Peliorini. Ker so mestni očetje najbrže že večkrat doživeli, da so se njih naprave ostro sodile in rade tudi obsojale, so dali svojim someščanom to pot priliko, da izreko še o pravem času svoje pomisleke o kakih pomanjkljivostih

nameravanega mostu. Zato so dali napraviti model ter ga razstavili na rotovžu vsakomur na ogled in presojo.¹⁾ Ugajal je vsem, posebno pa se je ustreglo vicedomu, da so izginile z novega mosta pristujene mu mesnice in klavnice. Mesto njih je dal magistrat napraviti ob obeh straneh male kramarske lope ter jih prepustil v najem rokodelcem in obrtnikom. Oglasili so se za-nje po največ črevljarji; zato se ga je prijelo ime Črevljarski most, ki še dandanes ni pozabljeno. Mesnice pa so prestavili k Špitalskemu mostu, kjer so ostale do konca minolega stoletja, do leta 1796.

Z novim Črevljarskim mostom pa so dobili Ljubljancje leta 1614 tudi pravico, da so smeli pobirati še jedenkrat toliko mostnino, kakor dotlej, in sicer na vseh mostovih. Poznejši vladarji so potrdili to pravico večkrat; leta 1639. jo je potrdil cesar Ferdinand III., leta 1728. in 1731. pa Karl VI. Račun o mostovini za leto 1620. kaže, da so zavljo tega, in ker se je povzdignil promet tudi sicer, poskočili dohodki za več kot polovico; na Špitalskem mostu n. pr. od 355 gld. 54 kr. (leta 1600.) na 850 gld. 29 kr. (leta 1620.).

Zanimivo je opazovati, kako silno je poskočil promet po prizadevanju Karla VI., kar posnemi čitatelj iz naslednjega računa. Nabralo se je mostovine:

	L e t a									
	1730.		1740.		1750.		1752.		1760.	
	gld.	kr.	gld.	kr.	gld.	kr.	gld.	kr.	gld.	kr.
Na Nemških vratih	28	31	73	9	158	56			7	5
„ Frančiškanskih .	200	59	96	45	146	38	pri vseh		22	34
„ Pisanih	289	36	145	5	159	28	skupaj		365	59
„ Špitalskih . .	2748	42	2214	28	4909	52	652	26	528	50
„ Vicedomskih .	—	—	—	—	—	—			—	—

Iz teh števil se bistro kaže, kako živahen je bil promet ljubljanski; takrat se je tujega trgovca res kar trlo po Ljubljani. A tudi ta čas so tiščali po največ po Špitalskem mostu vanjo. Leta 1620. so na tem mostu nabrali 850 gld. 29 kr. mostovine, leta 1730. pa 2748 gld. 42 kr. — ogromna vsota za čase, ko je funt govedine stal 2, funt teletine in svinjine pa 3 ali 4 kr., za čase, ko si lahko za jeden

¹⁾ »Empfang- und Ausgabsbücher der Stadt Laibach« za leto 1614.

goldinar in nekaj krajcarjev kupil celo tele in si z dvema ali tremi petaki že lahko vola izbral! Ta velikanski skok v mostovinskih dohodkih je pripisovati temu, da je cesar Karl VI. nekaj let poprej, leta 1717., razglasil Reko in Trst za svobodni luki. Skoraj vsacega trgovskega ukrepa učinki odsevajo v dohodninskih številkah ljubljanskih. Leta 1731. n. pr. je cesar Karl v povzdigo občne trgovine moral Ljubljančanom mostovino nekoliko pristriči; učinek tega ukaza se je takoj pokazal v tem, da je leta 1740. padla mostovina na Špitalskem mostu na 2214 gld. 28 kr. Ta znižana mostovina je ostala odslej ves čas do Karlove smrti.¹⁾ Toda Marija Terezija je leta 1741. Ljubljančanom dovolila zopet nekdanjo povišano mostovino, in res so dohodki poskočili leta 1750. zopet na 4909 gld. 52 kr., in dve leti pozneje, leta 1752. so znašali na vseh mostovih celo 6521 gld. 26 kr.!

Toda leta 1760. nahajamo jako majhne vsote iz mostovinskih dohodkov. Kaj-li se je bilo zgodilo? Pa se saj ni promet hipoma tako silno skrčil? Nikakor ne, ampak pripetila se je Ljubljančanom neka druga jako velika nesreča. Cesarske gosposke so namreč od leta do leta natančneje opazovale zanemarjeno gospodarstvo ljubljanskega magistrata. Pritekali so pač mestu veliki dohodki, o tem so bile cesarske gosposke dodobra poučene, a vendar so ti dohodki komaj pokrivali režijo. Zato so cesarske gosposke zahtevale, naj da magistrat mostovino v najem, če je režija tolika, da vse dohodke požre. Toda magistrat se je upiral na vso moč ter naglašal, da to ne kaže, ker bo imel vsaki najemnik še več stroškov, kakor jih ima sedaj magistrat; če bo hotel izhajati, bo moral slepariti ter pobirati več, kakor mu gre. Toda višje gosposke so bile gluhe za take razloge ter dejale, da prevzame mostovino erar sam. Ves osupel se je magistrat na vso moč postavljal temu porobu, a pomagalo mu ni nič; leta 1754. je moral rad ali nerad za staro svojo mostovinsko pravico prevzeti 20.000 gld. odkupnine in 3000 gld. letne odškodnine.²⁾

Prične se tretja doba v razvitku ljubljanskega mesta!

S tem, da je mostovino prevzel erar, je izginil za Ljubljančane tudi vsaki vzrok, upirati se napravi novih mostov. In res! Ne dolgo zatem, leta 1776., so zgradili tretji most čez Ljubljanico, Šentpeterski most, na mestu, kjer je držala čez-njo dotlej le uborna brv. Ta je stala tu že stoletja, pa ni bila mestna lastnina, ampak vzdrževali so jo ljubljanski škofje, da so imeli zložnejši dovoz do svoje pristave (pfalce) in zemljišč okoli šentpeterske cerkve. Novi, Šentpeterski most

¹⁾ Glej mojo knjigo: Ljubljanski meščanje.

²⁾ Ljubljanski arhiv, fasc. 76. in 213.

se je zgradil na mestne stroške. Povod je dala šentpeterska vojaščnica, ki so jo začeli zidati leto poprej.¹⁾

Leta 1789. je magistrat nameraval napraviti nov, zidan Črevljarski most ter izdelal že tudi načrte zanj, a zovoljo prevelikih stroškov se je stvar razbila.²⁾

V začetku našega stoletja so zgradili tudi še ostala dva mostova, Mesarskega in Šentjakobskega.

Za napravo Mesarskega mostu se je prvičrat sprožila misel leta 1815.; a ni bilo precej moke iz tega kruha, ker je bila na Šentpeterskem predmestju napravi mostu na potu majhna in kar nič vredna koč. Nje lastnica pa je zahtevala za-njo silno pretirano odkupnino; a toliko denarjev magistrat ni hotel šteti. Most pa se mu je iz več vzrokov vender videl jako potreben. Prvič že zovoljo ognja; Šentpetersko predmestje je bilo do malega vse leseno, iz mesta pa se je o kakem požaru moglo le na dveh koncih do njega, čez Špitalski in čez Šentpeterski most. Tudi se je naglašalo, da more šolska mladina le po velikih ovinkih dohajati do šole i. t. d. Vrh tega je bila na Špitalskem mostu vedno velika gneča; in že zategadelj je kazalo odpreti prometu še jedno pot v mesto, in sicer po sedanjem Mesarskem mostu. Nekaj časa so se še pogajali z lastnico imenovane hišice, ko pak je ostala trdovratna in naposled svojega bornega doma celo kar nikakor ni hotela prodati, so jo k temu prisilili; cenili so kolibo sodnijsko na 1000 goldinarjev ter jo podrli.

Bilo pa je odstraniti še druge težave; manjkalo je — potrebnega denarja. Okrožni urad je zahteval, naj štejejo za most, za katerega so bili stroški preračunjeni na 3136 gld., največ Šentpeterčanje in Poljanci. Šentpeterčanje so bili pripravljeni storiti vse, kar je bilo v njih moči, ter so res podpisali precejšnje vsote za Mesarski most. Poljanci pa o njem niso hoteli vedeti do malega nič. Dejali so, da mostu ne potrebujejo; čemu neki? Celó zavezati so se hoteli, da ne stopi nikoli noben Poljanec nanj. Pri takih težavah ni čuda, da se je naprava mostu zavlekla celo do leta 1819.

Prav tisto leto so se lotili tudi zgradbe Šentjakobskega mostu. Okrožna gosposka je tudi o tem mostu želela, da bi se napravil iz prostovoljnih darov ljubljanskih meščanov. Težave so bile tu še večje, ker so bili stroški večji, zakaj trebalo je odkupiti neki vrt barona Rasterna (za 1200 gld.), ves Zoisov drevored in Zoisovo hišo »Zum goldenen Schiff« za 6000 gld. Pri takih razmerah se je naprava Šentjakobskega mostu zavlekla do leta 1825.

¹⁾ Ibid., fasc. 7. ²⁾ Ibid.

